

УДК 342.52
DOI

Н. Ю. Королевська
orcid.org/0000-0002-9736-9175
кандидат економічних наук

ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА» У РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПОЛІТИЧНИХ НАУК: КОНСТИТУЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА (ЧАСТИНА ДРУГА)

Постановка проблеми. Доволі важко знайти сферу суспільного життя, на яку не впливала б політика. І просто неможливо знайти сферу державного життя, на яку цей вплив відсутній. Таким чином, дослідження конституційних основ Української соціальної держави, напрямів їх подальшого вдосконалення навряд чи є можливим без урахування розробок фахівців із політичних наук. У їхніх працях розглядаються здебільшого питання щодо соціальної політики, але не тільки: слід зауважити, що в останні десятиріччя фахівці з політичних наук в Україні розробляють проблематику соціального партнерства, особливостей соціальної держави, досліджують зарубіжний досвід із цих питань. У зв'язку із цим для кожного конституціоналіста важливим науковим та практичним завданням є ознайомлення з їхніми монографічними дослідженнями з метою виявлення того, які з проаналізованих ними проблем можуть стати у нагоді під час розроблення проблематики конституційних засад соціальної держави в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціальної держави не втрачає популярності серед авторів юридичної літератури, і українська юридична література не є винятком. Однак варто констатувати: конституціоналісти вкрай рідко звертаються до напрацювань, у тому числі монографічних, у сфері політичних наук (дивись, наприклад, [1–3]). Водночас монографічні праці на теми «Соціальна політика та механізми її реалізації в Україні», «Соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України», «Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ», «Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні», «Соціальна держава: еволюція ідеї, сутність та перспективи становлення в сучасній Україні», «Роль соціально-правової держави Німеччини у стабілізації суспільства» та ін., можуть бути надзвичайно корисними під час проведення конституційно-правових досліджень, наприклад дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні.

Мета статті – проаналізувати праці українських фахівців із політичних наук про соціальну політику та соціальне партнерство, що можуть стати у нагоді під час дослідження конституційних засад

соціальної держави в Україні. Це друга частина дослідження, яке з метою оприлюднення у фахових виданнях розбито на частини (з урахуванням вимог до обсягу стандартної наукової статті).

Основний текст. До сучасних монографічних праць українських фахівців із політичних наук про соціальну політику та соціальне партнерство, що можуть стати у нагоді під час дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні, слід віднести такі розробки, оприлюднені у вигляді дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук у період із 1998 р. дотепер (в алфавітному порядку):

– О.Б. Березовська-Чміль «Соціальна політика та механізми її реалізації в Україні»;

– О.Д. Доронін «Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ»;

– Т.М. Ляшенко «Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні»;

– Л.В. Ярова «Соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України».

Роботи О.Б. Березовської-Чміль та О.Д. Дороніна було охарактеризовано у першій частині дослідження, а ця частина присвячена аналізу праць Т.М. Ляшенко та Л.В. Ярової з погляду можливостей використання їх узагальнень та висновків у конституційно-правових дослідженнях проблематики соціальної держави.

Т.М. Ляшенко у дисертаційному дослідженні «Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні» визначила, що його метою є «виявити особливості процесу становлення і перспектив розвитку системи соціального партнерства в Україні як способу узгодження соціальних інтересів для забезпечення політичної та соціальної стабільності держави, гарантування еволюційного розвитку суспільства на засадах демократії» [4, с. 6]. Отже, важливим для конституційно-правових досліджень проблематики соціальної держави є те, що авторка пов'язує питання соціальної політики, соціальної державності з демократією.

По-перше, авторка звертає увагу на те, що на сучасному етапі суспільного розвитку навряд чи держава може не виконувати соціальну функцію. Т.М. Ляшенко зауважила, що «сьогодні вже

аксіоматичним є твердження, що індустріальна та постіндустріальна демократія неможливі без «соціалізації» держави, надання їй функцій соціального регулятора, так званого *welfare state*» [4, с. 1]. Цікаво, що авторка застосовує поняття «соціальна держава» та *welfare state* як синоніми. Хоча в юридичній літературі існують різні підходи до точності перекладу поняття «соціальна держава» на англійську саме так, слід підтримати думку Т.М. Ляшенко із цього питання.

По-друге, представляють інтерес подальші узагальнення та висновки авторки, адже вона «анонсувала», що кожна сучасна держава незалежно від державного режиму є певною мірою державою соціальною, а тому представляє інтерес, як саме вона доводитиме зв'язок соціальної державності з демократією.

Науковець починає своє дослідження з того, що констатує стан сучасного виконання Українською державою своєї соціальної функції. Вона наголошує на наявності «замкненого кола, що утворилося внаслідок поєднання компонентів патерналістської соціальної системи радянського зразка з новими умовами економічної діяльності, можливе тільки за докорінного реформування соціально-трудових відносин, створення та розвитку системи соціального партнерства» [4, с. 2]. Слід погодитися із цим висновком та підкреслити, що це «замкнене коло» існує вже кілька десятиріч.

Концентруючи увагу на соціальному партнерстві, авторка пропонує виокремлювати три його моделі:

- консервативну модель (США, Японія; вона наголошує, що модель «більшою мірою базується на загальній правосвідомості й добрій волі сторін і меншою – на законодавчих актах»);

- демократичну модель (ФРН, Австрія; авторка наголошує на наявності «сильних» профспілок, а також органів соціального партнерства на всіх рівнях, «що дає змогу не доводити справу до серйозних конфліктів»);

- соціал-демократичну модель (Швеція; авторка підкреслює, що вона «заснована на взаємодії та відповідному розподілі функцій держави, підприємців та профспілок. Причому на відміну від консервативної моделі держава виступає головним демократичним інструментом, за допомогою якого можна не лише забезпечувати стабільність економічної системи, а й домогтися її вдосконалення, зберігаючи основу – ринкове господарство та приватне підприємництво») [4, с. 11–12].

Узагальнюючи огляд цих моделей, вчена пропонує «застосування демократичної моделі соціального партнерства (зокрема, створення рад підприємств, інституту тарифної автономії) як найбільш придатної для умов перехідного періоду в Україні» [4, с. 12]. Це викликає певні зауваження, адже тут, імовірно, слід взяти до уваги феде-

ративну форму державного устрою цих країн. Зрозуміло, що авторка позитивно оцінює багаторівневість системи органів соціального партнерства, але ж в Україні не буде рівня суб'єктів федерації, як у ФРН, Австрії.

При цьому вона формулює свої рекомендації та пропозиції виходячи із сучасних українських реалій. Привертає позитивну увагу те, що вчена достатньо критично, але водночас об'єктивно оцінює радянське минуле з погляду практики з досліджуваного питання. Так, вона зазначає, що «елементи соціального партнерства в трудових відносинах у Радянському Союзі були присутні. Проте їхня дієвість значно послаблювалася надлишковим державним утручанням у соціально-економічне життя країни, що, з одного боку, до певної міри позбавляло як директорський корпус, так і профспілки свободи дій, а з іншого – сприяло вкоріненню у населення етатистських настроїв. Наслідки цієї політики відчуються й сьогодні у надмірному покладанні на державні інститути найманих робітників та невпевненості у власних силах керівників підприємств» [4, с. 14]. Слід повністю погодитися із цим узагальненням.

Саме тому навряд чи прийнятною для України буде консервативна модель. Населення старшого віку, часто ще працездатне, настільки звикло до етатистського підходу, що навряд чи позитивно оцінить та сприйме радикальний перехід до майже повного «відсторонення» держави від участі у соціальній політиці у цілому та від правової регламентації соціального партнерства зокрема. До того ж для того щоб сформувалися певні соціальні корпоративні норми, традиції, на яких робиться «ставка» за наявності консервативної моделі, потрібен певний час. На жаль, після проголошення незалежності України позитивних успіхів у цій сфері не було (щонайменше таких, які доцільно було б закріплювати як традиції та/або інші соціальні норми щодо соціального партнерства).

Також Т.М. Ляшенко зазначає, аналізуючи чинне законодавство у сфері соціально-трудових відносин, що «особливу увагу необхідно звернути на формування механізму реалізації прав та гарантій, зафіксованих у законодавчих та нормативно-правових актах; адекватність законодавчих прав та гарантій умовам їх реалізації; підвищення ефективності діяльності структур виконавчої та судової влади у забезпеченні реалізації трудових прав та гарантій» [4, с. 15]. Слід повністю підтримати її пропозиції та підкреслити, що саме у цьому полягають перспективи подальших досліджень у цьому напрямі (оскільки авторка є фахівцем із політичних, а не з юридичних наук, то більш точних пропозицій вона не сформулювала).

Вартим уваги є й те, чому вчена вибрала саме демократичну модель соціального партнерства.

Слідкуючи за її логікою, слід підкреслити, що вона зробила це методом виключення.

Щодо першої моделі авторка розмірковувала так: «Відсутність стійких традицій соціального партнерства, наявність утриманських настроїв у суспільстві, на думку автора, не відповідає консервативній моделі з її наголосом на загальній правосвідомості у людських стосунках» [4, с. 12]. Слід повністю погодитися з нею. І справа не стільки у «загальній правосвідомості», скільки у тому, що в українському суспільстві дуже сильними є нормативістські тенденції, а за період радянської доби надто втрачені навички благодійності, інших соціально-корисних для суспільства активностей, проєктів. Тому навряд чи можна продовжувати розбудову соціальної держави без активної участі самої держави, а отже, нормативна регламентація цих процесів буде необхідною.

Щодо останньої моделі авторка розмірковує, що вона також не відповідає сучасним умовам України внаслідок високих податкових ставок та високих соціальних стандартів. Варто підтримати і це узагальнення.

Слід звернути увагу на те, що Т.М. Ляшенко робить свої висновки на підставі дослідження відповідних процесів не лише у зарубіжних країнах, а й в Україні: у Розділі III «Соціально-історичні аспекти державної політики у сфері трудових відносин у країні» вона якраз і аналізує історію «становлення робітничого руху в Україні та стан колективно-договірного процесу до початку 90-х років ХХ ст.» [4, с. 13].

Наступною корисною працею для дослідників конституційних засад соціальної держави в Україні є дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Л.В. Ярової на тему «Соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України» (а також супутні публікації, пов'язані з проведенням цього дослідження).

Авторка починає з того, що «для України європейська інтеграція є зовнішньополітичним пріоритетом. Такий вибір на користь розвитку європейської цивілізації передбачає впровадження європейських соціальних стандартів, європейських підходів до проблем взаємовідносин бізнесу і влади, бізнесу і суспільства. Необхідно здійснити кардинальні соціальні і політичні реформи, які в майбутньому дадуть змогу Україні увійти до складу Європейського Союзу» [5, с. 1]. Слід повністю погодитися із цим узагальненням та підкреслити, що традиційно у юридичних дослідженнях йдеться про гармонізацію законодавства України та законодавства Європейського Союзу (ЄС), про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. А авторка привертає увагу також і до взаємовідносин бізнесу та влади, бізнесу і суспільства, де

на перший план виступають корпоративні та інші види соціальних норм, а не правові норми.

У подальших частинах роботи Л.В. Ярова зазначає, що «відповідальність за успіх економічних і соціальних трансформацій, забезпечення соціальної безпеки і стабільності покладається рівною мірою на державу, бізнес і неурядові організації (громадянське суспільство у цілому і окремих громадян зокрема). Для цього необхідно активно використовувати компроміси і політику соціального партнерства із залученням інститутів громадянського суспільства» [5, с. 3]. Це повністю узгоджується з її попередньою тезою.

Також вартим уваги є міждисциплінарний підхід, який застосувала Л.В. Ярова. Вона говорить не лише про політику у частині державотворення, подальшої розбудови соціальної демократичної держави, а й про прояви «економічної демократії», яка, на думку авторки, «зводиться до забезпечення соціально оптимальної нормативності ринкової економіки, включаючи виробничу демократію, дотримання трудового законодавства і колективно-договірних відносин» [5, с. 4]. На відміну від більшості інших праць фахівців із політичних наук ця праця охоплює ще й дотичні до соціальних проблем економічні питання.

Під час проведення дослідження авторка не оминула увагою необхідність аналізу ситуації з аналізованої проблематики в Україні як в історичному минулому, так і на сучасному етапі. Цінним є те, що вона охарактеризувала відповідні питання, проблеми не самі по собі, а у порівняльному вимірі.

Зокрема, Л.В. Ярова зауважила, що, «вивчаючи досвід країн ЄС, потрібно враховувати й те, що соціальні вимоги, які задовольняються у цих країнах, на даний момент значно перевищують ті, які вдавалося задовольняти в умовах соціалістичної системи господарювання як із погляду величини витрат на соціальні потреби з розрахунку на одного жителя, так і з погляду раціональності їх використання» [5, с. 11]. Слід повністю погодитися із цим узагальненням.

Так, дійсно, значна частина літнього населення (здебільшого віком від 40 років) в Україні ще доволі добре пам'ятає радянські часи. Однак, порівнюючи соціальні стандарти в СРСР у 1980–1990-х роках із сучасними соціальними стандартами у більшості країн – членів ЄС, вони доходять такого ж висновку, як і авторка.

По-перше, вже у ті часи за «горизонтального» порівняння здебільшого у країнах Центральної та Західної Європи рівень життя був багато в чому більш високим, аніж у СРСР.

По-друге, науково-технічний прогрес, глобалізація та європейська інтеграція підвищили рівень життя, а отже, соціальні стандарти у країнах – членах ЄС і «соціальні очікування» громадян України.

Аналізуючи сучасні українські проблеми, Л.В. Ярова справедливо зауважує, що «труднощі української соціальної сфери не можна пояснювати переходом до ринку. Йдеться лише про те, що ринкові відносини не набули цивілізованого вигляду, а держава через ресурсні й організаційні чинники залишила соціальну сферу без необхідного регулювання і підтримки. Видається цілком очевидним, що орієнтація на повернення до соціальних технологій, механізмів, нормативів, що діяли у соціальній сфері за радянських часів, не могла б дати позитивного результату» [5, с. 11].

Висновок. Висновки та пропозиції Л.В. Ярової представляють неабиякий інтерес для фахівців з юридичних наук, але здебільшого не для фахівців із конституційного права. У конституційно-правових дослідженнях у цілому та дослідженнях конституційних засад соціальної держави в Україні зокрема, скоріше за все, значно більше місце займатимуть авторські міркування щодо сучасних проблем соціальної політики у державі (авторка справедливо наголошує на тому, що в останні десятиріччя спостерігається надзвичайна концентрація на соціальній допомозі людям літнього віку, пенсіонерам – з одного боку, а з іншого – дітям, унаслідок чого практично без уваги залишаються працездатні верстви населення), а також щодо можливостей розвитку не лише політичної, а й економічної системи українського суспільства та держави.

Перспектива подальших досліджень у цьому напрямі полягає у правовому оформленні висновків та пропозицій із проаналізованих праць фахівців із політичних наук.

Література

1. Mishyna N. Hermeneutics in the Constitutional Law of Ukraine. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2021. Т. 28 (XXVIII). С. 104–109.
2. Мішина Н.В. Громадянське суспільство у полісекторних моделях суспільства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. XXII. С. 85–92.
3. Mishyna N., Surilova O. Constitutional and Administrative Aspects of the Ukrainian Medical Code. *Wiadomosci Lekarskie*. 2020. № 1. P. 191–195.
4. Ляшенко Т.М. Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 1998. 19 с.
5. Ярова Л.В. Соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2011. 28 с.

Анотація

Королевська Н. Ю. Поняття «соціальна держава» у роботах українських фахівців із політичних наук: конституційна проблематика (частина друга). – Стаття. Метою статті було проаналізувати праці українських фахівців із політичних наук про соціальну по-

літику та соціальне партнерство, що можуть стати у нагоді під час дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні. Це частина друга дослідження, яке з метою оприлюднення у фахових виданнях розбито на частини (з урахуванням вимог до обсягу стандартної наукової статті).

Першою з вибраних праць є робота Т.М. Ляшенко «Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні». Найбільшу увагу запропоновано звернути на те, як авторка аналізує моделі соціального партнерства та пропонує для України демократичну модель. Запропоновано погодитися з її аргументацією щодо неприйнятності двох інших моделей: соціально-демократичної та консервативної. Щодо останньої моделі посилено авторську аргументацію: в українському суспільстві дуже сильними є нормативістські тенденції, а за період радянської доби надто втрачені навички благодійності, інших соціально корисних для суспільства активностей, проєктів. Тому навряд чи можна продовжувати розбудову соціальної держави без активної участі самої держави, а отже, нормативна регламентація цих процесів буде необхідною.

Другою проаналізованою працею була робота Л.В. Ярової «Соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України». Підкреслено, що традиційно у юридичних дослідженнях йдеться про гармонізацію законодавства України та законодавства Європейського Союзу, про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. А авторка привертає увагу також і до взаємовідносин бізнесу та влади, бізнесу і суспільства, де на перший план виступають корпоративні та інші види соціальних норм, а не правові норми.

Наголошено, що під час проведення дослідження авторка не оминула увагою необхідність аналізу ситуації з аналізованою проблематики в Україні як в історичному минулому, так і на сучасному етапі. Цінним є те, що вона охарактеризувала відповідні питання, проблеми не самі по собі, а у порівняльному вимірі.

Резюмовано, що висновки та пропозиції Л.В. Ярової представляють неабиякий інтерес для фахівців із юридичних наук, але здебільшого не для фахівців з конституційного права.

Ключові слова: держава, Основний Закон, соціальні права, соціальна функція держави, соціальна функція права, соціальна політика.

Summary

Korolevska N. Yu. The concept of «welfare state» in the works of Ukrainian political scientists: constitutional issues (part two). – Article.

The aim of the article was to analyze the works of Ukrainian experts in political science on social policy and social partnership, which may be useful in the study of the constitutional foundations of the welfare state in Ukraine. This is part two of the study, which for the purpose of publication in professional journals is divided into parts (taking into account the requirements for the volume of a standard scientific article).

The first of the selected works is the work of T.M. Lyashenko "Social partnership as a factor of political and social stability in Ukraine". It is suggested to pay the greatest attention to how the author analyzes the models of social partnership and proposes a democratic model for Ukraine. It is proposed to agree with her argument about the inadmissibility of the other two models - both social-

democratic and conservative. Regarding the latter model, the author's argumentation is strengthened: normative tendencies are very strong in Ukrainian society, and during the Soviet era the skills of charity and other socially useful activities and projects were too lost. Therefore, it is hardly possible to continue the development of the welfare state without the active participation of the state itself - and therefore, regulation of these processes will be necessary.

The second analyzed work was the work of L.V. Yarova "Social policy as a factor in ensuring Ukraine's European integration". It is emphasized that traditionally in legal research it is a question of harmonization of the legislation of Ukraine and the legislation of the European Union, about the National program of adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European

Union. And the author also draws attention to the relationship between business and government, business and society, where corporate and other types of social norms come to the fore, rather than legal norms.

It is emphasized that during the research the author did not overlook the need to analyze the situation on the analyzed issues in Ukraine both in the historical past and at the present stage. It is valuable that she described the relevant issues, problems not in themselves, but in a comparative dimension.

It is summarized that the conclusions and proposals of L.V. Yarova is of great interest to legal professionals, but mostly not to constitutional law professionals.

Key words: state, Basic law, social rights, social function of the state, social function of law, social policy.